

STADSBOERDERIJ aan de DOELENSTRAAT

Herinneringen van de laatste stadsboeren van Harderwijk

Harderwijk kende vroeger veel stadsboerderijen. Veruit de meeste zijn verdwenen. Dat is aan de ene kant te betreuren: een stadsboerderij voegt wat toe aan het stadsbeeld. Aan de andere kant zullen veel mensen blij zijn dat het boerenbedrijf is verdwenen: elke boerderij had een eigen mestvaalt en dat betekende stank, veel stank. In dit artikel komen de laatste stadsboeren van Harderwijk aan het woord: Jan en Johan van Straaten.

Maar wat is eigenlijk een stadsboerderij? Vincent Erdin, vrijwillig onderzoeker bij het Zuiderzee museum in Enkhuizen, heeft geprobeerd een definitie van het fenomeen stadsboerderij te formuleren. Volgens Erdin staat een staatsboerderij in een stad met stadsrechten. Het staat binnen de omwalling of vesting. De stadsboerderij functioneert binnen die vesting als een agrarisch bedrijf. Omdat niet iedere stad vestingwerken bouwde moet de definitie, volgens Erdin, verder aangescherpt worden: stadsboerderijen staan in stadsstraten, in aaneengesloten bebouwing of in het regelmatige patroon van een straat. Boerderijen die wel deelden in de stadsvrijheid -dat wil zeggen binnen het rechtsgebied van de stad liggen, maar buiten de stadsmuren- mogen zich geen stadsboerderijen noemen.

Harderwijk kende tientallen stadsboerderijen. Het waren kleinschalige bedrijven. En waar deze bedrijven in het buitengebied niemand tot last zouden zijn, zorgden ze binnen de krappe ruimte van een historische binnenstad al gauw voor overlast. De hygiëne was ver te zoeken en de stankoverlast groot. In Harderwijk waren de leefomstandigheden voor de meeste stadsbewoners beroerd. Het gemeentebestuur greep de Woningwet van 1901 aan om op grote schaal woningen te saneren.

Rond de eeuwwisseling woonden er circa 7.000 mensen in Harderwijk waarvan 70% in vaak slechte woon- en leefomstandigheden in de binnenstad woonde. De stad telde rond 1900 ten minste 430 mestvaalten waarvan ongeveer 120 binnenshuis. Een eeuw geleden telde Harderwijk nog honderd kleine landbouwers, de zogenoemde kruiwagenboertjes. Ze woonden met hun gezin in één kamer of zelfs nog in een deel van de stal. De gemeente maakte aan deze toestand een eind door de stadsboerderijen te verplaatsen of te verbouwen tot tweekamerwoningen. Bijkomend voordeel was dat de stad verlost werd van vele tientallen mestvaalten en de mestproductie van honderden stuks rundvee, paarden en schapen.

Sanering stadsboerderijen

Vanaf 1911 ging de gemeente Harderwijk daadwerkelijk over tot verplaatsing van stadsboerderijen, zij het met horten en stoten. Na de Tweede Wereldoorlog werd het tempo verhoogd, met als gevolg dat de binnenstad ontvolkte. In 1950 telde die nog 5.019 inwoners, in 1956 nog maar 3.958, en in 1960 iets meer dan drieduizend. In 1950 stonden er al meer dan zeventienhonderd panden leeg. De gemeente kocht veel panden op, onder meer rond de Vuldersbrink. Op dit terrein moest het nieuwe winkelcentrum verrijzen met behoud van de oude naam. Ook de Stadsweide werd aangekocht voor gelijknamige uitbreiding. In 1970 kreeg de binnenstad van Harderwijk de status van beschermd stadsgezicht. De gemeente ging aan het werk: beschermen en restaureren van wat er nog over was gebleven. Voor de vele stadsboerderijtjes was het toen al veel te laat. Maar de twee boerderijen aan de Nonnenstraat en de Oliestraat bleven voor het nageslacht bewaard: ze zijn overgeplaatst naar het museum in Enkhuizen.

***Doelenstraat:** Tweelingbroers Jan en Johan Van Straaten (14-05-1938, Jan werd een uur eerder geboren) en tijdgenoot Aart Vierhout (18-12-1935) zijn aangeschoven om hun kennis over de stadsboerderij voor het Vittepraetje met de Harderwijkers te delen.*

Foto: v.l.n.r. Johan, Aart en Jan

Foto: Zuiderzeemuseum - Nonnenstraat: Aart Vierhout en Jan Jansen

Foto: Zuiderzeemuseum - Boerderij Walter, Oliestraat 27

BOERDERIJ DOELENSTRAAT

In 1915 kochten de ouders van Jan en Johan van Straaten de boerderij in de Doelenstraat voor 600 gulden. Ze startten hun bedrijf met drie koeien. Opa Van Straaten woonde toen ook in de Doelenstraat. Johan: "Het maximale aantal koeien die je op de Stadsweiden mocht weiden, was destijds vijf. Daarnaast hadden we naast de vijf koeien enkele varkens. Alles speelde zich binnen af. We hadden twee bedsteden en achter stonden de koeien."

Foto: de tweeling Van Straaten

Jan: “Na de winter gingen we naar de Schaarweide om het vee te laten grazen. Het vee van de stadsboeren werd in de zomer naar de Stadsweiden geleid. Daar was een weidemeester of een ‘koeherder’ aangesteld.” Dit waren Aalt Vrijhof en Harmen van de Poppe, daarvoor was het Gerrit Dooijeweerd. Tweemaal per jaar werd er betaald, hiervoor kreeg men een bewijs dat bij aankomst met het vee aan de koeherder werd afgegeven. “Het gebeurde wel eens dat je als jonge jongen een verkeerde koe meenam om te melken. Dat zou onze vaders niet overkomen zijn.”

Johan: “We kregen in 1938 ons eerste paard, maar de Duitsers namen het paard in beslag. We kregen er 1.000 gulden voor. Na de oorlog lieten de Duitsers de paarden achter. In de winter reden we om de dag de mest uit de stallen. Men kon altijd zien waar we naar toe gingen door de kar, die altijd mest lekte. Voor de stal sneden we stro af voor de boerderij.”

Jan: “Bij het kopen van een koe kreeg men destijds verhoudingsgewijs veel meer voor de koe dan

tegenwoordig. Destijds konden we ons redden met de kleine veestapel en daar waren we ook tevreden mee. Buiten Harderwijk waren wel – voor die tijd – grote bedrijven met een veestapel van 25 koeien. Om overeind te blijven is een grote veestapel nu noodzakelijk, maar toen nog niet.”

Opa Van Straaten kocht net voor de crisis in de jaren dertig een driejarige vaars voor 800 gulden. Een jaar later -de crisis had inmiddels ook Nederland bereikt- was de vaars niet meer drachtig en verkocht opa de vaars mét een kalfje van 2 jaar oud voor slechts 200 gulden. Wanneer een boer een koe door bliksem verloor had hij pech. De koe was niet verzekerd. Johan: “Als je centen had kocht je er weer een en anders had je een koe minder. Op ons 17e brachten we met een veetransport een koe naar de markt in Zwolle en kochten daar zelfstandig een andere koe.”

Foto fam. Van Straaten: *Onze vader op de bok met onze oudste zus achter het spinnewiel. De kar behoorde toe aan de buurtvereniging van de Doelenstraat. Een andere zus zit ervoor. Men mocht destijds niet spinnen, maar het werd toch gedaan, vandaar de tekst op de kar.*

Melk

In die tijd gingen vrouwen vaak met emmers melk langs de huizen. Er was wel een melkfabriek, maar door de crisis waren de tarieven laag. De fabriek gaf drie cent per liter, in de stad kregen de Van Straatens twee cent meer. Jan: “Voor de fabriek reed melkrijder

Brandsen met paard en wagen langs de boerderijen en wij moesten om 07.00 uur klaarstaan om de melkbussen te vullen. Eens in de veertien dagen kwam Bos met een zakje de centen voor de verkochte melk brengen. Dus liepen we met onze moeder iedere morgen met een paar emmers melk in de hand door de straten om de melk aan haar vaste klanten te verkopen. Controleurs controleerden onderweg op straat de kwaliteit van de melk.”

Extra inkomsten

De grond werd voor 6 jaar gepacht, na afloop moesten we hier opnieuw voor inschrijven. Vader baalde daarvan want hij had de grond goed onderhouden terwijl een ander meer bood voor zijn lapje grond en ermee aan de haal ging.

Een extra inkomstenbron was het verbouwen van winterpeen, wat groenten en aardappels.

Toen gingen de aardappels weg voor voor 8 gulden per mud. Zwaar werk, de aardappels werden gedurende de hele dag geroid en 's avonds met een kruiwagen naar huis gereden. De kwaliteit van de aardappelen was mager, het waren melige aardappelen. Maar de familie Van Straaten kon zich door die extra inkomsten redelijk goed redden.

Foto: Johan (links) en Jan (rechts) van Straaten begonnen met de kwekerij

Boerderij wordt verkocht

Johan: "Wij waren zeventien jaar toen onze vader stierf. Dat was in 1955. Wij moesten beiden alles zelf oplossen. Uiteindelijk bleven wij als enige agrariërs over. Wij verkochten al snel de boerderij omdat Harderwijk geen mogelijkheden bood om goed te boeren. Veel grond was al onteigend door de gemeente. Daarop kochten we vervolgens een lap grond en begonnen met de kwekerij. Maar onze interesse voor het boerenleven is altijd blijven bestaan."

Als boer was het de gewoonte om met klompen in werkpak de achterdeur uit te gaan en bij een receptie of bijzondere gelegenheid netjes gekleed door de voordeur te vertrekken. Voor ons is dit beeld altijd een houvast gebleven bij het ondernemen: 'een boer die echt vooruit wil gaan, moet niet voor maar altijd achteruitgaan!'.

Lijst van stadsboerderijen

De volgende panden waren ooit stadsboerderijen:

Achterom: Fam. Vrijhof

Blokhuis: Marinus Vrijhof, Willem Hamstra, Hendrik Vierhouten, Jan Hendrik Vrijhof, Gerrit Hop, Gijs Nagelhout en Jan Vrijhof

Doelenstraat: Gebr. Van Straaten en Aart Vierhout

Frisialaan: Bart Vermeer en Evert v.d. Brink

Grote Marktstraat: Bernhard Vrijhof, Klaas Vastenhouw en Eibert Reijerse.

Grote Oosterwijk: Rikus Kok

Grote Poortstraat: Gerrit Hieter en Klaas Vastenhouw, deze boerderij staat nu in het Zuiderzeemuseum in Enkhuizen

Hogeweg: Hendrik v.d. Velde

Kleine Oosterwijk: Bart Migchelsen

Luttekepoortstraat: Willem Vierhouten

Molenstraat: Hendrik Hup, Aalt Nieboer, Peter Snel en Gerrit Hamstra

Muntsteeg: Jan Schaftenaar

Nonnenstraat: Aart Vierhout en Jan Jansen

Op de Plantage: Jan Willem van Nijendaal, Willem uit de Bosch, Albert uit de Bosch en Kees Vierhouten;

Rabbistraat: Hein de Bruin, Piet Bouw en Jantje de Bruin

Smeepoortenbrink: Migchel Dirksen

Stationslaan: Gerrit uit de Bosch (op de boerderij De Rode Haan)

Tuinstraat: Arnold Jongetjes, Willem Hut, Gebr. Hamstra en Fam. Walter

Vischmarkt: Peter Schriever

Vuldersbrink: Lo Walter, Mannes van Ark, Willem Bos, Bart Hoeve, Jan van Bijsteren en Bram Bunschoten (Bron: Reintje Poolen. Haar inventarisatie van Harderwijkse stadsboerderijen is eerder gepubliceerd in het Vittepraetje, nummer 3, 2009)

Stadsweiden

De Stadsweiden was eigendom van de stad Harderwijk. Er is een verhaal dat het ooit door twee dames aan Harderwijk is geschonken ten behoeve van de stadsboeren. Mogelijk waren dit de dames Mulaert, waarvan de naam in Hulshorst nog voortleeft in de namen van twee boerderijen, het Groot Mulaertserf en Klein Mulaertserf. Deze dames schonken hun bezittingen in de 16de eeuw aan het Burger Weeshuis. Dit kwam naar voren toen Harderwijk wilde gaan bouwen en de boeren schadeloosgesteld wilden worden. Na de Tweede Wereldoorlog kwam de stadsuitbreiding en langzaam verdwenen de boeren.

VRAGEN:

1. *Waar stonden HK 10 en HK2? Was dat in de Nonnenstraat en de Oliestraat? En is de foto Nonnenstraat een foto in Harderwijkse setting? Of is dat een foto van de herbouwde boerderij in het Zuiderzee museum.*
2. *Het stukje grond wat gepacht was: was dat op Stadsweiden? Of gaat het hier om de Doelenstraat?*
3. *De kwekerij? Wanneer begonnen? Waar staat de kwekerij? Heeft de kwekerij een naam?*
4. *Weet je ook de namen van de vader van Jan en Johan? En de namen van de twee zussen?*
5. *Hebben we ook een foto van de stadsboerderij aan de Doelenstraat?*
6. *Ik heb het artikel van Vincent Erdin gelezen, maar hij vermeldt geen bron als hij het heeft over de omstandigheden in het Harderwijk van rond 1900. Ik probeer dat na te zoeken.*